

Dochters van dagelijkse ervaring (1996) boekrecensie

Sieth Delhaas

Roodkoper, tijdschrift voor religie, cultuur en politiek, 1996

De rib uit zijn lijf. Joodse spreekwoorden en zegswijzen over vrouwen. Mineke Schipper en Sabine Cohn; Uitgeverij Ambo, Baarn. f 29,90

In het boek *De rib uit zijn lijf* hebben Mineke Schipper, hoogleraar interculturele literatuurwetenschap, en Sabine Cohn, literatuurwetenschapper en journaliste, ruim 1100 spreekwoorden bijeengebracht die de positie van de vrouw in de joodse cultuur kenschetsen. Bronnen zijn de joodse culturen in landen waar joden zich vestigden, en joodse geschriften. Joodse spreekwoorden is het vierde deel van de reeks *Spreekwoorden over vrouwen wereldwijd* waaraan Mineke Schipper sinds het begin van dit decennium werkt.

Het is niet zomaar een persoonlijke hobby van deze hoogleraar. Ze vermeldt nadrukkelijk in het voorwoord dat het project onder bescherming staat van UNESCO 's International Fund for the Promotion of Culture. Dat lijkt mij bijna een voorwaarde om dit project – er staan nog uitgaven over het Caraïbisch gebied, Zuid-Amerika en de Arabische wereld op het programma – tot een goed einde te brengen. Niet zozeer vanwege de financiën, meer lijkt me de 'bescherming' noodzakelijk bij het zich bezighouden met de inhoud van de spreekwoorden en de daarachter schuilgaande mentaliteit.

Het wezen van spreekwoorden

Aan de opsomming van de spreekwoorden, opgedeeld in twintig verschillende thema's als levensfasen en lusten en lasten, gaan twee inleidingen vooraf, een van Schipper, een van Cohn. Schipper leidt de reeks als geheel in. Zij gaat uitgebreid in op het wezen van spreekwoorden. Is er een definitie? Nee. Ze kunnen omschreven worden als 'korte kernachtige zegswijzen, die in vindingrijke vorm een geloof of aanvaarde waarheid behelzen'.

Natuurlijk worden er pogingen tot definiëren ondernomen. Schipper heeft een aantal kenmerken ontdekt: 1. een beknopte, artistieke vorm; 2. de normatieve en conservatieve functie in de maatschappij; 3. de gezaghebbende geldigheid en 4. de anonieme herkomst.

Hoewel men geneigd is te denken dat spreekwoorden in het Westen niet meer zo veelvuldig worden geciteerd, geven steekproeven een ander beeld. Er zijn er zelfs die een waarschuwing inhouden spreekwoorden niet te onderschatten of te verwaarlozen. De macht en het belang ervan zouden wel eens samen kunnen hangen met de stabiliteit van een cultuur. Dat wil zeggen: het spreekwoord moet serieus genomen worden zoals deze zegswijze, voorkomend in meerdere landen, de lezer voorhoudt: 'Spreekwoorden zijn dochters van dagelijkse ervaring'.

Spreekwoorden zetten de eigen woorden kracht bij en verlenen de spreker prestige, met name als ze genomen zijn uit de koran en de bijbel, of van pausen, filosofen, dichters of geleerde zegsmannen afkomstig zijn. De Tsjechische literatuurwetenschapper Jan Mukarovsky schreef in 1971 (!) een artikel over het gebruik van spreekwoorden waarin hij duidelijk maakt dat ‘het de spreker mogelijk maakt gevoelige onderwerpen op een indirecte manier aan de orde te stellen’.

Niet veel goeds

Spreekwoorden zouden ook een beroep doen op de normen en waarden van de toehoorders. Als dat werkelijk zo is, zeggen de hier verzamelde meer over de alledaagse beeldvorming over vrouwen dan men heden ten dage zou willen hopen. In welke levensfase een vrouw ook zit, veel goeds schijnt er over haar niet te zeggen. Niet als je een meisje bent, niet als echtgenote, dochter of oude vrouw. De grootmoeder (11) komt er nog het beste af. Begin je over de lusten en de lasten die een man van vrouwen heeft, want de sprekers van deze woorden zijn mannen, dan vraag je je af waar een vrouw nog thuis kan zijn.

Gaat het over haar moederschap, dan wordt de vrouw geregeld gepresenteerd als meer ontrouw dan deugdzaam, en mannen worden voortdurend gewaarschuwd niet voor haar charmes en slechte bedoelingen te vallen. Bovendien moeten vrouwen en dochters voortdurend onder controle worden gehouden.

Niet dat de beklemmende lijst kenmerkend is voor de joodse cultuur. De bloemlezingen uit de Europese cultuur (1993), en uit de Afrikaanse en Aziatische (1995), geven geen hoopvoller beeld. Schipper waarschuwt voor de conclusie dat het bestuderen van spreekwoorden inzicht geeft in de mentaliteit van een volk. Veel meer gaat het om de heersende normen, te weten ‘de normen van de heersenden’. Wel is ze bij het werken aan dit project gestoten op opvallende overeenkomsten naar vorm en inhoud tussen spreekwoorden uit verschillende culturen en werelddelen.

Hebreeuwse bijbel

Sabine Cohn gaat uitgebreid in op de joodse culturen waarin de geciteerde spreekwoorden worden gebruikt en/of zijn ontstaan. Hierin spelen de drie scheppingsverhalen – ook dat over Lilith – een belangrijke rol. De juridische status van de vrouw wordt uitgelegd, beelden van vrouwen en vrouwelijkheid komen aan de orde. De Hebreeuwse bijbel is volgens Cohn een bron van verhalen over vrouwen die het joodse vrouwbeeld hebben bepaald. Ook het joodse feminisme en de oude beeldvorming haalt ze aan. Eén zin in dat hoofdstukje intrigeert me bijzonder: ‘Joodse feministen beweren dat ze feministisch zijn juist omdat ze joods zijn, omdat ze zich aansluiten bij de joodse tradities van vrijheid en rechtvaardigheid.’ Na het lezen van de duizend spreekwoorden vraag je je af waar die vrijheid en rechtvaardigheid voor vrouwen dan wel in gelegen is.

Schipper zoekt in het project naar verschillen en overeenkomsten tussen spreekwoorden uit de verschillende culturen. Ik zou wensen dat de UNESCO na beëindiging van dit project een volgend onder haar bescherming zou willen nemen: spreekwoorden van vrouwen over mannen te verzamelen. En ik hoop dat Schipper de lust dan nog niet zal zijn vergaan. Als het waar is wat ze veronderstelt, dat het bij spreekwoorden gaat om normen van heersenden, dan kan ze waarschijnlijk met één boekje voor alle culturen tezamen volstaan.